

צוק איתן - הלקחים שלא למדנו בנושא סיום מלחמות

מאת אל"מ (מיל") גור ליש

מבט מבס"א, מס' 2,303 12 בספטמבר 2024

תקציר: צה"ל לא מתכנן איך לסיים את המלחמות שהוא מתכנן ומתכונן אליהן. "מנגנון הסיום", ו"מנופי סיום" שכוללים תהליך פורמאלי ומנופים שמשפיעים על השחקנים, דורש תכנון וניהול כדי שניתן יהיה להשיג את יעדי המלחמה במחיר ובזמן סבירים. בשנים האחרונות נראה כי תכנון הסיום הוזנח בתוכניות הצה"ליות, לקח שלא נלמד מתחקירי מבצע צוק איתן.

בצה"ל מקובל לראות במבצע צוק איתן, תולדה של מיסקלקולציה שהובילה לעוד מבצע בשורת המבצעים בעזה. המאמר מציע הסבר אחר לפעולות חמאס, מציג באור חדש את ההתנהלות הישראלית בצוק איתן, ושואל מה ניתן ללמוד, הגם שבאיחור ניכר, על מצבנו כיום.

מבצע צוק איתן היה תולדה של מצוקה אסטרטגית של חמאס שהובילה אותו לפתוח במלחמה יזומה כנגד ישראל שמטרתה הסרת הסגר והבידוד בו מצא עצמו הארגון לאחר נפילת מורסי, והשלכות מלחמת האזרחים בסוריה. מקבלי ההחלטות בישראל לא הבינו שחמאס יוצא למלחמה ומדוע. אי ההבנה הזאת גרמה לממשלת ישראל לנסות ולהגיע להפסקות אש בלי להתייחס ליעדי חמאס ולמצבו, מה שגרר למלחמה ארוכה של חמישים ימים, כולל מהלך קרקעי שלא נוצל להגעה לסיום המלחמה. סיבות שונות גרמו לכך שבעקבות המבצע לא התבררה השאלה מדוע התארכה כל כך המלחמה. לו הייתה מתבררת שאלה זו ייתכן ותכנון הסיום היה מקבל את החשיבות הראויה לו ולצה"ל היו כלים טובים יותר להגיע לסיום מלחמת חרבות ברזל.

במהלך מבצע צוק איתן בקיץ 2014, נראה היה שישראל מתמודדת עם תופעה חדשה – מלחמה שהיא אינה מצליחה לסיים. זאת, למרות שביצעה מהלך קרקעי (מוגבל) כנגד מנהרות התקפיות לאורך הגבול עם עזה, פגעה במאות מחבלים, יצאה מהרצועה ואף הודיעה לא פעם על נכונות להגיע להפסקת אש. למרות כל המחירים ששילם חמאס, נראה היה שהארגון אינו מתרצה ואינו מעוניין בהפסקת אש. ישראל, שהתרגלה בעשורים האחרונים לנהל מלחמות ומבצעים שנפתחו בעקבות הסלמה לא מווסתת של הצד שני והסתיימו כשישראל החליטה שגבתה מחיר מספיק, מצאה את עצמה לפתע במלחמה שאינה נגמרת.

לתפיסת המלחמות שהשתרשה מאז מלחמת לבנון הראשונה היה יסוד לא מבוטל. בשנים אלה התמודדה ישראל נגד ארגוני טרור שלא יכלו לאיים על קיומה באופן צבאי, ובחרו באסטרטגיה של התנגדות – קרי ביצוע פעולות טרור, או מבצעי גרילה כנגד היערכות צה"ל בגבולות, או הפעלת אש לא מדויקת לעורף. האויב בחר באסטרטגיה זו מאחר שהבין שאינו יכול להתמודד מול עוצמתה הצבאית של ישראל, ולכן ניסה לשמור על רמת אלימות שלא תגרור את ישראל למבצע צבאי גדול או למלחמה.

לאורך השנים, התרחשו אירועים שחייבו את ישראל להגיב באופן שחרג מרמת התגובה אותה צפו ארגוני הטרור. אירועים אלו, שהיו מבצעים או אפילו מלחמות כדוגמת מלחמת לבנון השנייה, הדגימו את הבדלי הכוח בין הצדדים. מבצעים ומלחמות שכאלה, לא היו רצויים לארגוני הטרור ולכן ככלל הם היו מעוניינים לסיימם בהקדם. את הלך הרוח הזה ביטא נסראללה, מזכ"ל חזבאללה, לאחר מלחמת לבנון השנייה כשאמר – "אם הייתי יודע שיש סיכוי של 1:100 שחטיפת החיילים תוביל למלחמה, לא הייתי מבצע אותה".

המצב בו מלחמות נגמרות כשישראל מחליטה שגבתה מחיר מספק מהצד השני, שרק מחכה לסיום המלחמה, גרם לניוון בשריר התכנון האסטרטגי של צה"ל. הרכיב החיוני לתכנון מלחמה – תכנון הסיום – אבד. תכנון הסיום צריך לכלול שני מרכיבים משלימים – "מנגנון סיום" המתייחס לרוב לתהליך הפורמלי – כגון החלטת א"ם או הסכם בילטרלי, ו"מנופי סיום" – הסיבות שגורמות לצדדים להגיע לסיום, כמו מצב צבאי, מצוקה אזרחית, לחץ בינלאומי ועוד. לצורך הפשטות אכנה את שני המרכיבים האלה שצריכים להיכלל בתכנון סיום המלחמה בשם "מנגנון סיום".

את מקומו של מנגנון הסיום בדיון האסטרטגי תפסה התרפקות כמעט רומנטית על "ההכרעה". הכרעה צבאית בהחלט יכולה להיות מנגנון סיום אפקטיבי, אבל ישראל מעולם לא מימשה אותו באופן בלעדי או מרכזי. ולא בכדי, ישראל קטנה, בעלת משאבים מוגבלים, ומתמודדת עם מדינות גדולות ממנה בהרבה. גם מדינות גדולות וחזקות (ארצות הברית לדוגמה) לא הצליחו להכריע מלחמות. ההכרעה האולטימטיבית בסיני ב-1967 לא מנעה ממצרים לחדש את האש עשרה ימים לאחר מכן. הכרעה כדוגמת גירוש אש"ף מביירות לא לוותה בכניעה של ההתנגדות בלבנון. בצה"ל כתבו ודיברו על הכרעה, אבל לא פיתחו את תהליך התכנון למנגנוני סיום של מלחמות קטנות ומבצעים. במקום זאת התפתחה דיאלקטיקה לפיה מלחמות נגמרות או בהכרעה או בהרתעה. בשעה שכל מלחמות ישראל לא נגמרו בהכרעה ובכולן ההרתעה הייתה חלק – אבל רק חלק – ממנגנון הסיום.

למצער, לכשל התפיסתי הזה לא היה מחיר אופרטיבי במבצעים ומלחמות שכן הצד השני רק חיכה לרגע שישראל תהייה מוכנה לסיים את המלחמה. ועדת וינוגרד לבדיקת מלחמת לבנון השנייה זיהתה את "תקופת הדשדוש" כפרק זמן שבין ההישג הראשוני של המלחמה לבין הרגע שבו החליטה ישראל לסיימה – כפרק זמן מיותר שבו נמשכה המלחמה ללא הישגים. המלחמה הסתיימה כשישראל הייתה מוכנה לסיים אותה. באופן ציורי (וטרגי) אפילו מהלך הסיום של כיבוש חלקים מדרום לבנון, היה מיותר שכן החלטה 1701 כבר הייתה מוכנה בא"ם. ואז הגיע מבצע צוק איתן. להחלטה הישראלית לצאת למבצע קדמה הסלמה שמבחינת ישראל היו לה שני גורמים:

1. הלחץ הצבאי והמדיני שהפעילה ישראל על חמאס במסגרת מבצע שובו אחים בעקבות חטיפת שלושת הנערים ב-12.6.2014, שכלל מעצרים נרחבים ביהודה ושומרון וחילופי אש בעזה.

2. פעולת סיכול של מנהרה התקפית מעזה אותה גילו גורמי המודיעין ב-5.7.2014.

בישראל ערב המבצע לא היה ברור מה מניע את חמאס להסלים את חילופי האש כשהיה ברור שבשלב מסוים ישראל תהייה חייבת להגיב בעוצמה. וכך, ב-8.7.2014 יצא צה"ל למבצע צוק איתן שמטרתו המוצהרת הייתה לפגוע בחמאס ולהחזיר את השקט לדרום.

העובדה שבישראל לא הבינו למה חמאס נכנס למלחמה גרמה לכך שלא הוגדרו למבצע יעדים שקשורים ליעדי חמאס. בתחילה נראה שתוכנית הפעולה של צה"ל הייתה לפגוע בחמאס באש. ולאחר תשעה ימים ישראל הסכימה להצעת הפסקת אש של מצרים אותה דחה חמאס. ניתן ללמוד מכך שבישראל לא הייתה הבנה של יעדי חמאס ומחשבה שהארגון התגלגל לעימות בטעות – ולכן יסכים להפסקתו.

בהמשך החל צה"ל בפעולה קרקעית שהתמקדה בניסיון לנטרל מנהרות התקפיות. הפעולה אופיינה בחוסר הכנה של הכוחות לפעולה מסוג זה, מה שמלמד שטרם המבצע לצה"ל לא היה יעד לנטרל את המנהרות. בדיעבד הסתבר שהחלו הכנות ברמת פיקוד דרום אבל לא היה יעד מטכ"לי של השמדת מנהרות. עם סיום הפעולה החליט הקבינט על יציאת צה"ל מהרצועה, שוב במחשבה שבכך יגיע המבצע לסיומו. "נאום הכלניות" של הרמטכ"ל מסמן את הטעות האסטרטגית שנובעת מהמחשבה שלחמאס אין מטרה שהוא מנסה להשיג, ומכאן שסביר שיסכים להפסקת אש עם נסיגת צה"ל.

לאחר ניסיונות שווא להגיע להפסקת אש, וחידוש האש לחודש נוסף הגיע ישראל להפסקת אש עם חמאס לאחר שרוב דרישותיו לא התקבלו. (מקצתן כן, לדוגמה - הרחבת מרחב הדיג).

התגלגלות התוכנית האופרטיבית, ניסיונות הנפל להגיע להפסקת אש, הנסיגה מעזה בטרם הושגה הפסקת אש וההתמשכות של המבצע (חמישים ימים) שבהן הייתה פגיעה משמעותית באורח החיים במדינה, מעידים שלא הייתה חשיבה מראש או במהלך המבצע במונחים של מנגנון סיום. ישראל החליטה כבר בהתחלה שלא לנסות "להכריע" את חמאס אבל לא התקיים דיון רציני, ולבטח לא הגיעו למסקנות אפקטיביות לגבי מנגנון הסיום והתנאים שיאפשרו אותו.

ההסבר שניתן בצה"ל להתמשכות המלחמה היה שחמאס מתקשה להגיע להחלטה בעקבות קשיי תקשורת בין הנהגת החוץ לבין הנהגת הפנים, למרות שחמאס נגרר למלחמה לא מתוכננת (מיסקלקולציה) הוא אינו מצליח להגיע להסכמה על הפסקת אש, למרות שההיגיון היה לנסות לסיים מלחמה אליה נקלעת בטעות.

ההסבר שניתן בצה"ל היה נוח, מיסקלקולציה קשה לחיזוי וקשיי תקשורת פנימיים אינם מעידים על כשל ישראלי. ננסה הסבר חלופי:

ההתרחקות מאיראן על רקע מלחמת האזרחים בסוריה, מהפכת הנגד של סירי במצרים ונפילת משטר האחים המוסלמים של מורסי, גדעו את המשענות האפשריות של חמאס. חמאס התקשה למצוא חלופה לקו האספקה ממצרים ולמימונו, ולקראת סוף 2013 כשגבו אל הקיר החליט על אסטרטגיה שעומדת על שתי רגלים חלופיות:

1. רגל מדינית של התקרבות לרשות הפלסטינית.

2. רגל צבאית-התקפית שמתבססת על מנהרות ורקטות.

על מנת לצאת מהבידוד אליו נקלע והסגר ההדוק של ישראל ומצרים בדרך מדינית, חמאס היה מוכן לשלם בהתקרבות לרשות הפלסטינאית ובשיתוף פעולה עמה. החלופה הזאת באה לידי ביטוי בפעולות גלויות אותן ניסתה ישראל לסכל, בדרך כלל בהצלחה. לצד זאת, הרש"פ לא קיימה את מנגנוני המימון עליהם הסכימה עם חמאס, וזאת בשל חוסר רצונה לחזק את הארגון.

במקביל החליטו בחמאס להכין אופציה צבאית – מלחמה שייזמו במידה ולא יצליחו לצאת מהבידוד – ולצורך כך האיזו בניין כוח של רקטות, כולל רקטות ארוכות טווח וחפירת מנהרות התקפיות חוצות לשטחי ישראל. מטרת האופציה הצבאית הייתה לגרום משבר בינלאומי שבו האמריקנים והאירופים יכפו על ישראל ומצרים לפתוח את הסגר ולסייע לחמאס. החלופה הזאת הייתה חסויה לכאורה אם כי בסוף 2013 או תחילת 2014 הייתה בידי שב"כ ידיעה לפיה חמאס נערך למלחמה בקיץ. בנוסף היה מידע רב על

המנהור ההתקפי ואפילו על תוכניות אופרטיביות של חמאס לחדירה מסיבית לעוטף עזה.

בישראל לא הבינו את עומק המצוקה של חמאס, ואולי לא העריכו את השפעת המצוקה על הנכונות של הארגון להסתכן במלחמה. המדיניות הישראלית שדגלה בבידול בין הרשות לבין חמאס ניסתה למנוע את התקרבות חמאס לרשות ואת תשלום המשכורות בעזה על-ידי הרשות. המהלך של חמאס נכשל גם מסיבות פנים פלסטינאיות (ולא רק מהעדפה הישראלית). כשחמאס חדל לשלם משכורות הארגון הגיע למצב שלשיטתו היה מצוקה אסטרטגית אקוטית ומידית. החלופה המדינית של חמאס נכשלה, והוא נותר עם החלופה הצבאית.

החטיפה, מבצע שובו אחים, ופעולת הסיכול של ישראל כנגד תוואי המנהרה ההתקפית הביאו את חמאס להחלטה לצאת למלחמה שהכין, הגם שאיבד את כרטיס ההפתעה. אבל כשהחלה המלחמה חמאס ניסה להשיג את יעדיו – יציאה מהבידוד ופתרון המצוקה הכלכלית. בידי ישראל היו יעדי חמאס למלחמה. את חלקם הוא פרט במסגרת הניסיונות שנעשו על-ידי מצרים להגיע להפסקת אש, וחלקם הגיעו ממקורות מודיעיניים.

בישראל לא הבינו את המצב ולא את ההחלטה של חמאס. יעידו על כך חוסר בהכנת תוכניות מלחמה רלבנטיות, המשך משבר תקציבי חריף שהוביל את צה"ל להפסקת אימונים במאי 2014, ומעל הכל אי ההבנה שחמאס חותר למלחמה כשהחלו אירועי מבצע שובו אחים.

ישראל לא הבינה שיעדי חמאס חיוניים לארגון עד כדי כך שהביאו אותו ליציאה למלחמה, ולכן לא צפו בישראל את הקושי בשכנוע חמאס לוותר על יעדים אלה. באור זה הניסיונות להגיע להפסקת אש מוקדמת נראים כלוקים בחוסר הבנה של ההקשר הייחודי, שלא לומר מביכים.

אבל גם המהלך הקרקעי שכוון לנטרול המנהרות ראוי לבחינה מהזווית הזאת. התכלית של המהלך הקרקעי במבצע צוק איתן היה לנטרל איום של מנהרות התקפיות. שאלת המנהרות, ההיכרות איתן, ההבנה של האיום שהן מציבות והחוסר בכלים אופרטיביים לטפל בהן, היו מושא לכתיבה ובירור עד וכולל דוח מיוחד של מבקר המדינה. הניתוח כאן מציע להסתכל על סוגית המנהרות באופן אחר – השפעתן על המלחמה שזים חמאס.

הידע הסיכולי שהיה בידי ישראל, ונסיבות פתיחת המלחמה שלא בהפתעה מנעו מחמאס כמעט באופן מוחלט את השימוש במנהרות במהלך המבצע, כך שמבחינה אופרטיבית כמעט שלא הייתה להן השפעה. אבל קיומן, והמבוכה האסטרטגית בישראל בעקבות כשלון הפסקת האש הראשונה, הכריחו את צה"ל להיכנס למהלך קרקעי נגד המנהרות. ב-2014 לא היו בידי צה"ל כלים מבצעיים ראויים נגד המנהרות, וצריך להגיד בצניעות שלמעשה לא ניתן לחסל מנהרות באופן מלא. ניתן למנוע שימוש קונקרטי, ניתן לפגוע במי שנמצא בהן בזמן נתון, ניתן לפגוע ואף להרוס חלקים מהן – אבל חלק ניכר מהתוואי נשאר גם אחרי שמטפלים במנהרה. ב-2014 עיקר הפגיעה היה בפירי המנהרות – בפתחים שנמצאים לאורכן אבל אינן התוואי עצמו, צה"ל לא יכול היה, ולא השמיד את איום המנהרות ההתקפיות, אם כי פגע בחלקים מהן. לראיה היה צורך בהקמת מכשול תת קרקעי מתקדם כדי לגדוע את האיום. אבל, הצורך לטפל במנהרות היה סיבה טובה למהלך קרקעי שאפשר פגיעה משמעותית בחמאס ובתשתיותיו. למבצע צוק איתן קדם מבצע עמוד ענן (נובמבר 2012), שהשאיר את בנק המטרות מדולל, ולא ניתן היה לפגוע בצורה משמעותית מספיק בחמאס ללא מהלך קרקעי. המהלך הקרקעי היה הזדמנות לפגיעה משמעותית יותר בחמאס. אין בכך משום ביטול משמעות הפעולה נגד המנהרות ובטח שלא להאיר באור שלילי את פעולת הכוחות במשימה, אבל בהקשר של יעדי המלחמה, השפעת המהלך כנגד המנהרות היה משמעותי יותר במחיר שהוא גבה

מחמאס ומעזה מעל הקרקע מאשר בנטרול של איום המנהרות. מבצע מוגבל נגד שולי המנהרות בעומק של 1-2 ק"מ ברצועת עזה, לא הספיק כדי להגיע למצב שבו חמאס יוותר על רוב דרישותיו, והיה צריך כנראה להעמיק מעט את המהלך הקרקעי. אי ההבנה באשר ליעדי חמאס מלחמה, ומכאן גם אי ההבנה של משמעות התמרון כנגד המנהרות, הובילו את ממשלת ישראל להחליט על נסיגה מהרצועה כאשר נטרול המנהרות הסתיים לכאורה ובטרם הושגו התנאים לסיום המלחמה. ישראל טעתה לחשוב שיש ביכולה להגיע להפסקת אש בטרם הושגו התנאים להוריד את חמאס מדרישותיו או שלחילופין התגבשה החלטה לאפשר התגמשות מול חלק מדרישות חמאס. מצב זה נמשך לכדי מערכה ארוכה, הארוכה ביותר בעזה עד מלחמת חרבות ברזל, עוד תקופת דשדוש...

לאחר חמישים ימים של מלחמה בעצימות משתנה הגיעו הצדדים להסדרה שכללה גם כמה הישגים לחמאס (הרחבת מרחב הדיג) ובעיקר פתחה בפניו את הדרך לסיוע רציף ולמימון מקטאר.

מעניין לאבחן שישראל לא שאפה לייצר מציאות מדינית וביטחונית חדשה בעזה אלא לשמר את שלטון חמאס, ולכן, האינטרס המשותף (דאז ולכאורה) לישראל ולחמאס לשמר את שלטונו הביא לשיתוף הפעולה במימון הארגון. הדבר מעורר ומחדד את השאלה עד כמה היו החלטות ישראל לגבי חמאס קוהרנטיות.

למרות אי ההבנה שפני חמאס למלחמה, והחוסר בהתרעה אסטרטגית בשונה מאוקטובר 2024, פורטונה עמדה לצד ישראל ב-2014:

ראשית, יוזמה מקומית, או יוזמה שיצאה לפועל בטרם עת לחטיפה בגוש עציון החלה לגלגל את מבצע "שובו אחים" והלחץ שהופעל על חמאס ביהודה ושומרון גרר חילופי אש, ומכאן גם מוכנות ומיקוד אופרטיבי לכיוון הרצועה.

בנוסף, בידי ישראל היה מידע התרעתי קונקרטי על תוואי מנהרה התקפית חודרת לשטח ישראל, ובעקבות או במקביל לחילופי האש בעזה הוחלט על תקיפת התוואי והשמדתו תוך כדי פגיעה בפעילים ששהו בו.

כשהחליט חמאס לצאת למלחמה, לא הייתה בכך משום הפתעה אופרטיבית וההישגים של חמאס בתחילת המבצע היו מזעריים – אם כי כללו גם כמה הצלחות נקודתיות של חדירה ממנהרות וגרימת נפגעים.

אמ"ן לא התריע על מלחמה, הצבא לא היה ערוך אופרטיבית ולא הייתה הבנה אסטרטגית באשר לסיבה וליעדי מלחמת חמאס, אבל לא הייתה פתיחה בהפתעה ולא היו הישגים משמעותיים לחמאס עם תחילת המלחמה.

לכאורה צריכה הייתה לקום ועדת חקירה לחקור כשלון מודיעיני להתריע מפני מלחמה. ואפילו היו רמזים לזיכרון פנימי במערכת הביטחון באשר לשאלה אם הייתה או לא הייתה צריכה להתקבל התרעה לפריצת מלחמה בעזה, אלא שהדיון הציבורי והמקצועי בישראל נסב בעיקרו סביב שאלת המנהרות ולא הייתה הסתכלות על התמונה הגדולה – האם היה כאן כשל התרעתי למלחמה.

השאלה עד כמה הובן איום המנהרות, והאם ניתן היה להתכונן לפעולה כנגדן באופן טוב יותר, התחדדה בעקבות ויכוח פוליטי לגבי השאלה מי העלה את הצורך לטפל בהן, ועד כמה היה נתניהו אחראי לאי הצגת הנושא באופן מלא לקבינט. דווקא הדיון החשוב יותר שהיה יכול אולי להשפיע על הכשל של 2024, לא התקיים.

במקומו התקבע תפקידה של מיסקלקולציה כמנגנון להתדרדרות למלחמה (אולי הייתה כאן השלכה שגויה מהמקרה של 2006 שבו ישראל "התדרדרה" למלחמה שפתחה בה מבלי משים בעקבות חטיפת החיילים) ואפילו לא נעשה ניסיון כן להבין מדוע במשך חמישים ימים לא הצליחה ישראל לגרום לחמאס להסכים להפסקת אש.

לגבי הדינמיקה של מיסקולקולציה אפשר להסתכל על עשרת החודשים האחרונים בגבול לבנון כדי לקבל שיעור בקולקולציה. לפנינו עשרה חודשים אלימים במיוחד, שבהם הצדדים מרחיבים שוב ושוב את מסגרת האלימות, ולפחות עד תחילת ספטמבר המערכת לא התדרדרה למלחמה לא רצונית.

הלקח החשוב ביותר לדעתי, קשור דווקא ב"מנגנון הסיום". צה"ל לא נדרש לשאלה מדוע כשל להביא לסיום מוקדם יותר של מבצע צוק איתן, והאם מלחמה של חמישים ימים שכוללת ירי גם למרכז הארץ הנה תוצאה מספקת מבחינת ישראל. הוא לא בחן מהם הכלים שצריך לפתח כדי להעריך את יעדי הצד השני ואת נחישותו להשיגם, ומה יכול להשפיע על הנחישות הזאת. הוא לא הוסיף לשיטת העבודה שלו את השאלה איזה מנופים זמינים כדי לשכנע את היריב לסיים את המלחמה, חלקם צבאיים, חלקם ישירים, חלקם עקיפים, חלקם פנימיים וחלקם חיצוניים.

ובעיקר לא נבחנה השאלה איך מתכננים מלחמות שלא מגיעות ל"הכרעה צבאית" (שכנראה לעולם לא מגיעה באזורנו), כך שניתן יהיה להגיע לסיום שלהן בזמן סביר ובמחיר הגיוני. צה"ל נשאר בדיון לגבי ההכרעה ולא פיתח את החשיבה על מנגנוני סיום בהקשר הרחב.

יכול להיות שהפספוס הגדול של מבצע צוק איתן לא היה באי מתן ההתרעה האסטרטגית למלחמה, ולא בהבנה המאוחרת של סוגיית המנהרות, ואפילו לא בהבנה של תפקיד המהלך הקרקעי אלא בכך שצה"ל לא נדרש לפתח את ההבנה של סוגיית מנגנון הסיום. והנה אנחנו בעיצומה של מלחמה שאינה נגמרת ולמלחמות הנוספות שבפתח לבטח לא תהייה הכרעה... אבל מנגנון סיום נצטרך.

אל"מ (מיל") גור ליש שירת כראש מחלקת תכנון המערכה בחיל האוויר וכראש חטיבת תפיסת הביטחון במטה לביטחון לאומי. בעל תואר שני במדעי המדינה מאוניברסיטת חיפה.